

AN EXTENSION OF THE ANTI-COMMUNIST DISCOURSE IN TURKEY: THE PEACE ASSOCIATION CASE

PINAR AYDOĞAN

Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü

Mail: paydogan@ktu.edu.tr

 ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4121-4155>

ABSTRACT

The 12 September 1980 military coup oversaw the discontinuation of the activities and in some cases complete closure of political parties, associations and unions. The military government was not discriminative about the social groups considered to be responsible for the period of social chaos that preceded the September 12 Coup, and arrested, interrogated, tried and sentenced, including death sentences, large groups of people from both the rightist and leftist wings. Mass trials constituted a considerable part of these cases, among which a prominent one was the Peace Association Case. The case was given names such as “the trial of Peace” and “peace convicts” and heavily criticized for its unlawfulness and judging “ideas”. The indictment prepared for this case and the questions asked during the trial as well as the claims and replies of the Association constitute significant examples that provide an understanding of the anti-communist discourse and approach which had been influential in Turkey for a long time. In this regard, this case was also significant for transforming into a medium through which a group of leftists could express themselves. This study which is based on the document analysis method, is original for submitting a special and unexamined example that will facilitate an understanding of the fact that the anti-communist approach, which had been considerably effective as from the start of the Cold War era, and remained unchanged during both the democratic periods and the periods of military government.

Keywords: Turkish left, Anti-communism, the Peace Association Case, 12 September 1980 Military Coup, Peace.

Makaleye Ait Bilgiler

Makale Türü:	Araştırma
Geliş Tarihi:	03.07.2021
Kabul Tarihi:	21.08.2021
Yayın Tarihi:	01.12.2021
Yayın Sezonu:	Temmuz - Aralık

Makaleye Atıf Bilgisi

AYDOĞAN PINAR (2021). “Türkiye’de Anti-Komünist Söylemin Bir Uzantısı: Barış Derneği Davası”. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, Yıl: 17 Sayı: 61. (146-167)

muhafazakârdüşünce • yıl:17 - sayı:61 • temmuz - aralık 2021

TÜRKİYE’DE ANTI-KOMÜNİST SÖYLEMİN BİR UZANTISI: BARIŞ DERNEĞİ DAVASI

PINAR AYDOĞAN

Öz

12 Eylül 1980 askerî darbesi, siyasal partilerin, derneklerin ve sendikaların faaliyetlerini durdurmuş, bazılarını da kapatmıştır. Askeri idare, 12 Eylül öncesi yaşanan toplumsal kaos döneminin sorumlusu olarak gördüğü kesimler bağlamında bir ayrıma gitmemiş, hem sağ hem de sol düşünceye mensup birçok insan tutuklanmış, sorgulanmış, yargılanmış ve idam kararlarının da olduğu mahkûmiyetler verilmiştir. Söz konusu yargılamalar içinde toplu davalar önemli yer işgal etmiştir. Bunların arasında dikkat çekenlerden biri de Barış Derneği davası olmuştur. “Barış’ın yargılanması”, “barış suçluları” gibi adlandırmalarla anılan dava, “düşüncenin” yargılandığı ve hukuk dışına çıkıldığı gerekçesiyle ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Çalışmanın konusunu oluşturan söz konusu dava için hazırlanan iddianame ve yargılama esnasında sorulan sorular, Derneğin talep ve cevapları Türkiye’de uzun süre devam eden anti-komünist söylem ve yaklaşımların anlaşılabilirliği bağlamında önemli bir örnek niteliğindedir. Bu bağlamda dava, sol eğilimli bir grup insanın kendilerini ifade edebildikleri bir mecraya dönüşmesi açısından da anlamlı olmuştur. Belge analizi yöntemini esas alarak yürütülen bu çalışma, Soğuk Savaş döneminin başlamasından itibaren varlığını iyice hissettiren anti-komünizmin etki ve yaklaşımının hem demokratik dönemlerde hem de askerî idarenin varlık bulduğu zamanlarda değişmemiş olmasını anlamayı kolaylaştıracak özel ve incelenmemiş bir örnek sunma iddiasıyla özgün bir niteliğe sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Türk solu, Anti-komünizm, Barış Derneği Davası, 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi, Barış.

“Komünizmle böyle mücadele edilmez. “Kahrolsun” demekle komünizm kahrolmaz. Mektep çocuğu gibi “Kahrolsun komünistler, kızıl ajanlar, Sovyet maşaları” demek bir işe yaramaz. Seviyeli bir mücadele lazım. Bir defa komünizmi iyice anlamalıyız. İctimai bir doktrin olarak komünizm nedir? Komünizm bir memlekete nasıl girer?” (Serdengeçti, 1962: 6)

Giriş

Türkiye’de sol düşüncenin kendini ifade edebileceği mecraların çoğu zaman idari ve adli takibe maruz kalması hem sosyolojik karşılığının belirlenmesi hem de çok sayıda fraksiyonun mahiyetinin anlaşılabilmesi yolunu tıkamıştır. Anti-komünist söylemle oluşturulan bir Sol algısı uzun süre etkisini hissettirmiş, sosyalistlik ya da komünistlik etiketinin uygun görüldüğü toptancı bir yaklaşım tercih edilmiştir. Soğuk Savaş döneminin dayatmalarıyla perçinlenen anti-komünist söylem, siyasal bir manevra olduğu hemen herkesçe bilinen “Ortanın Solu” açıklamasını mahkûm etmekte de tereddüt etmemiştir. “Ortanın Solu, Moskova’nın Yolu” sloganı, Türk siyasetinde çok kolay yer bulabilmiştir.

Kimi zaman partiler aracılığıyla Türk siyaseti içinde yer bulmaya çalışan kimi zaman da örgütsel girişimlerle toplumsal karşılık beklentisi içine giren Türk solunun Cumhuriyet tarihi içinde ağırlıklı olarak marjinal konumda kaldığı ifade edilmelidir. Bu konum Türk solunun kendini ifade etme biçimlerinde çeşitliliğe yol açmışsa da en çok başvurulan yöntem barış temalı taleplerin vurgulanması olmuştur. Aslında bu tercih Sol’un anti-militarizmi sahiplenen yaklaşımıyla uygun bir rotada belirlenmiştir. Nitekim 1950 yılında Varşova’da Dünya Barış Konseyi’nin kurulması ile uluslararası düzeyde barış savunusu yapmaya başlayan ve dünya barışını tehdit ettiği düşünülen her girişime tepki göstererek özellikle silahlanmanın durdurulması yönünde tavır belirleyen sol düşüncenin Soğuk Savaş dönemi boyunca süren bu yaklaşımı Türk solunda da karşılık bulmuştur.

1950 yılında kurulan Türk Barışseverler Cemiyeti’nin Sol eğilimli bir girişim olduğu bilinmekteydi. Cemiyet, Kore’ye asker gönderilmesi kararının dünya barışını zedeleyeceği yönündeki inancını bir bildiri ile ifade etmiştir. “Moskova ağzıyla konuşan” ve “Sovyetler tarafından yapılan barış propagandasına uygun bir mana ve ruh” taşıdığı temasıyla hazırlanan iddianame ile yargılanan Cemiyet, 20 gün sonra kapatılmış, yönetici Behice Boran ve Adnan Cemgil hapis cezası almıştır. Ülkeye zararı olan hareketlerin mutlaka önleneceğini söyleyen Başbakan Adnan Menderes de konunun

siyasal iktidar tarafından algılanma şeklini ifade etmiştir (29 Temmuz 1950, *Cumhuriyet*).

1975 yılına kadar Türk solunun barış isteğini ifade edebileceği bir örgütlenme gerçekleşmemiştir. Helsinki Nihai Senedi'nin ABD, SSCB ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu devletlerce imzalanması uluslararası sistemin ve ilişkilerin barışı önceleyeceği umutlarını yeşertmiştir. Siyasal yumuşama çağrısı Türkiye'de, sol düşünceye mensup aydınları barış temalı fikri bir çabaya sevk etmiştir. 1977 yılında kurulan ve barış hareketinin örgütsel manada birliğini amaç edinen Türkiye Barış Derneği, bu çabanın adeta ete kemiğe bürünmüş halidir.

Dernek nükleer silahların yasaklanması, silahlanma yarışına son verilmesi, askerî üslerin kapatılması, uluslararası ilişkilerde zor kullanma yönteminin terk edilmesi, ülkelerin toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi, yoksullukla mücadelenin önlenmesi ve benzeri hususlar üzerinde durmuştur (Görsev, 1986: 16). Derneğin ilk beyanatlarında ve tüzüğünde öne çıkan barış isteği, 1970'li yılların sonlarına doğru şiddetlenen kaotik ortamın da etkisiyle, "komünizm veya Sovyet yanlılığı" olarak değerlendirilmiştir. Bazı çevrelerin bu tavrı karşısında kendini savunma ihtiyacı hisseden Dernek, barışın her kesim için anlamlı ve gerekli olduğunu, demokratik ve eşitlikçi bir toplumsal düzen için NATO ve sömürü ilişkilerini reddeden anti-empyralist bir düşünceyle hareket ettiklerini izah etme amaçlı "*Barış Derneği'nin Barış Savaşımına Yaklaşımı*" başlıklı bir metin yayımlamıştır. Derneğin bu çabası çok işe yaramamış ve 12 Eylül darbesi sonrası açılan toplu davalardan birinin konusu olmaktan kurtulamamıştır.

1982'de başlayıp 1991 yılında son bulan Barış Derneği davası, Türkiye'de uzunca bir süredir varlığını sürdürmüş olan anti-komünizm yaklaşımına uygun bir mahiyette yürütülmüştür. Belge analizi yöntemi kullanılarak hazırlanan bu çalışmayla, Türk solunun marjinal düzeyin ötesine geçmede zorlanmasının nedenlerini sorgulayan akademik gayretlere, literatüre girmemiş bir örnek üzerinden katkı yapmak amaçlanmıştır.

Türk Solunun Tarihsel Serüvenine Kısa Bir Bakış

Sol düşüncenin Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden itibaren varlık bulduğu bilinmektedir. Cumhuriyet ilan edilmeden *üç yıl önce Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ve Türkiye Komünist Partisi*'nin (TKP) kurulması, en önemli siyasal girişimler olarak değerlendirilebilir. Tunçay bu bağlamda 1920 tarihinin önemine işaret etmektedir (Tunçay, 2007: 349). Dönemin sol düşüncesinin en çok üzerinde durduğu konular işçi hakları, ortak mülkiyet,

siyasi ve iktisadi bağımsızlık ve benzeri muhtevada olmuş, bir bakıma genel manada Sol'un talepleriyle uyum içinde belirlenmiştir. Ancak Sol'un kendini ifade edebilmesi 1923 sonrası pek mümkün olamamıştır. Siyasal iktidarın Sol'a bakışı, yoğun bir tasfiye sürecini de beraberinde getirmiştir.

Çok partili siyasal yaşamla birlikte Türk soluna da legal örgütlenme yolunun açılacağı beklentisi kısa süre sonra yerini hayal kırıklığına bırakmıştır. Nitekim 1946 yılında kurulan Türkiye Sosyalist Partisi ve Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi çok geçmeden sıkıyönetim tarafından kapatılmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni kurulan dünya dengesi Türk siyasetinin Sol'a bakışında önemli bir merhale olmuş ve "komünizm tehlikesi"nin varlığı öne çıkarılmıştır. Marshall yardımı ve Truman doktrini çerçevesinde Türk-Amerikan ilişkilerinde yaşanan yakınlaşma, Sovyetlerin Türkiye'den toprak talep etmesiyle yaşadığı güvenlik kaygısıyla daha da ilerlemiş ve Türkiye'yi ABD'nin önderliğindeki Batı blokuna yaklaştırmıştır. Bu dönemde Türkiye'nin Batı blokunda yer almasına karşı çıkan Sol'un anti-emperyalist ve tam bağımsızlık söylemine barış vurgusu da eklenmiştir. Söylemleri itibariyle sorun teşkil etmiyor olmalarına rağmen Türk solunun önemli isimlerinin tutuklandığı ve hapis cezasına çarptırıldığı dönemler birbirini takip etmiştir. Bu durum Demokrat Parti döneminde de çok değişmemiş, Sol'un illegal sayılması yaklaşımı sürdürülmüştür.

1961 Anayasası'nın devreye girmesinden sonra ülkede beliren göreceli özgürlük ortamı sol düşünce için de belirgin fırsatlar doğurmuştur. Her ne kadar devletin Sol'a bakışı "hoş görmeme" şeklinde özetlenebilecek ise de Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) kurulmasıyla legal bir mecrada faaliyet gösterme şansı elde edilmiştir. İşçi sınıfının öncülüğünde sosyalist bir devrimin olacağına inanan TİP, ülkedeki diğer Sol oluşumlardan farklılaşmıştır (Belge, 1983: 1955).

TİP'e muhalefet edenler, Türkiye'nin Batılı değil Asyalı bir toplum olduğunu savunmuştur. Bu görüşe inananlara göre işçi sınıfının oluşmadığı bir toplumda olaylara sınıfsal yaklaşmak, Türkiye'nin sorunlarına uygun bulunmuyordu. Bu yüzden yapılması gereken ilk iş devrim aşamasını nihayete erdirmektir. Bu devrim anti-emperyalist ve anti-feodal olan "millî demokratik devrim"di (MDD). Devrim emperyalizme karşı tam bağımsızlığı savunduğu için "millî", feodal sömürü düzenini ortadan kaldırmak amacıyla da "demokratik"ti. Bu devrimi gerçekleştirebilecek olanlar da "asker-sivil aydınlar"dı. Mihri Belli ve *Yön* dergisi öncülüğünde

MDD tezi, Türk solunun Kemalizm’le ilişkisini de açıklamaktaydı. Bu tezi savunanlar Kurtuluş Savaşı’nı yapan ve Cumhuriyeti kuran kadroyu “ilerici güçler” olarak, DP ve AP’yi ise karşı-dervimci olarak tanımlamıştır.

Türk solu içindeki bölünmeyi tetikleyen bir diğer unsur Sovyetlere karşı alınacak tavır konusunda yaşanmıştır. Sovyetlerin Çekoslovakya işgali bu konuda yeni bir ayrılığı da beraberinde getirmiştir. Eski sol bu işgali onaylarken, TİP işgali kınamıştır. Aybar sadece bu olayı kınamakla kalmamış ve sosyalizmi farklı bir bakış açısıyla, “güleryüzlü sosyalizm” girişimi başlatmıştır. Bu bakış TİP içinde bölünmeye sebep olmuştur. Behice Boran, Sadun Aren, Nihat Sargın gibi önde gelen partililer Aybar’la ters düşmüş, sendikaların desteğini alan Aybar liderliği kazansa da bu bölünme TİP’i zayıflatmıştır. Bu dönemde “bağımsız sosyalizm” konusu sol içinde temel bir tartışma olarak yer almıştır. 1960’ların sonuna doğru üniversite gençliğinin siyasal eylemlerin içinde yer aldığı bir süreç başlamıştır. Yasadışı örgütlenmenin ve silahlı mücadelenin öne çıktığı bir sürece doğru yol alan Sol, ağır kayıplar vermiştir. 12 Mart muhtırasının Sol’un işine yarayacak bir mahiyette olması beklenirken tam tersi sonuçlar doğurmuş, tutuklamalar ve idam cezaları ile ciddi bir baskı yaratmıştır (Belge, 1983: 1962).

Anti-komünist Söylem

Anti-komünizmin seyri Türkiye’nin ABD ve SSCB ile ilişkisi üzerinden ele alınabilir. ABD savaş sonrası yardım programıyla Türkiye’yi, Sovyetlerin hem ideolojik etkisine hem de askerî tehdidine karşı koruma misyonuyla hareket etmiş ve Türkiye ile iyi ilişkiler kurmuştur. Türkiye’nin Kore’ye asker göndermesi ve NATO üyeliği bu iyi ilişkilerin sonuçları olarak düşünülmelidir. Böylece Batı bloku içinde yer almayı uygun gören Türkiye, özellikle siyasal mecralarda dillendirilen anti-komünist söylemin etkisini gün geçtikçe daha çok hissetmiştir. Nihayet SSCB ile ilişkiler, söz konusu söylemin dozunu belirleyen bir diğer husus olarak varlığını sürdürmüştür.

Anti-komünizm, içeriği zayıf ama etki gücü yüksek bir söylem olmuştur. Soğuk savaş dönemi boyunca yaşanan “komünizm korkusu”, Türk siyasal yaşamının yaklaşık otuz yılı kapsayan bir döneminde mücadele ve iktidar pratiğini belirlemiştir (Kerestecioğlu, 2012: 30). Genel olarak başta siyasal partilerin ve farklı kuruluşların vermek istediği mesaj “memlekette bir komünizm tehlikesi”nin varlığı olmuştur. Anti-komünist düşünce devleti düşmandan koruma misyonuyla hareket etmiş, bu aşamada içerideki düşman “solcular”, dışarıdaki düşman ise “Sovyetler” olarak kabul edilmiştir.

Özellikle NATO üyeliğiyle başlayan devletin anti-komünist refleksi 1964 yılına kadar devam etmiştir. Bu anlamda solun nefes alma imkânı sınırlı olmuştur. 1964 yılında Amerikan başkanı Johnson Mektubu, Kıbrıs konusunda Türkiye'ye karşı tavrı, Türk kamuoyunda anti-Amerikan ve anti-empyalist aynı zamanda da milliyetçi ve militarist bir tepkinin yükselmesine neden olmuştur. Sonrasında ise Sovyet tehdidi iç politikada birincil başlık olmaktan çıkmış ve solun güçleneceği bir alan açmıştır. Fakat anti-komünist söylem ortadan kalkmamıştır. Üstelik Türk sağıının meseleye bakışı, bu söylemin gündemde kalmasını sağlamıştır.

Türkiye'de Sağ tarafından sol parti, dernek ve sendikalar “Sovyet uydusu, Moskof işbirlikçisi, Rusların maşası”, Sol aydınlar ise “Moskova'nın sözcülüğünü” yapanlar olarak görülmüştür. *Örneğin*, TİP “Moskova'dan emir almakla”, akademisyenler, sanatçılar, hukukçular, siyasetçiler, yazarlar komünistlikle suçlanmıştır. Antikomünist zihniyet, “kızıl komünist, satılmış, vatan haini, Rus uşağı, din ve millet düşmanı” gibi nitelendirmelerle toplumsal ayrışmanın bir tarafı olmuşlardır (Meşe, 2017: 287).

Sol'un karşı çıktığı NATO, anti-komünist düşüncüyü savunanlar için büyük bir kale olarak konumlandırılmıştır. Ülkeyi dışarıda düşmana/Rusya'ya, içteki savaşta da komünizm ve komünistlere karşı koruyan bir kaledir (Özta, 2012: 88). Bu bakış açısıyla NATO'dan ayrılmayı isteyen Sol, ülkenin millî menfaatlerini görememek, ona uygun davranmamakla eleştirilmiştir. Türkiye uzun bir süre -Stalin'in ölümüne kadar- kendisini Sovyet tehdidi altında görmüştür. Bu dönemde sol düşünce ve solculuk, Türkiye üzerinde “hak iddia eden” Sovyetlerle özdeşleşen bir kimlikle ilişkilendirilmiştir (Şimşek, 2020: 51). Solcular “maskeli komünistler” olarak değerlendirilmiştir (Tamer, 2011: 102).

Devletin anti-komünizm konusundaki temel politikası, milliyetçiliği desteklemek biçiminde olmuştur. Sağ kesim Sol'u, “ahlak anlayışını ve kadına bakışını” ön plana çıkararak ailenin temel yapısını bozmakla suçlamıştır. Milliyetçi-İslamcı yazarlar komünizm korkusu yaratarak “mülkiyet, din, namus ve ahlak” gibi kavram ve değerlerin ortadan kaldırılacağı iddiasında olmuşlardır (Tamer, 2011: 102). Bu anlamda anti-komünist söylem baskın bir namus/ahlak vurgusuna yönelmiştir (Taşkın, 2003: 631).

Sol'u Etkileyen Yasal Düzenleme ve Uygulamalar

Türk solunun Cumhuriyet tarihi sonrası maruz kaldığı kısıtlamaların çok sayıda olduğu bilinmektedir. Aşağıda kısaca anlatılan hadiseler söz konusu kısıtlamalara verilebilecek en etkili örnekler olarak düşünülebilir.

4 Mart 1925 Takriri Sükûn Kanunu

İrtica, isyan ve memleketin toplumsal düzen, huzur ve sükûnunu bozmaya yönelik her tür örgütlenme, kışkırtma ve yayınlara karşı hükümete yetki veren kanun, muhalif olarak kabul edilen düşüncelerin susturulmasını sağlamış, basın faaliyetleri durdurulmuştur. Bu dönemden sonra sol faaliyetler yer altına inmiştir.

1947 Dil Tarih Coğrafya Fakültesi (DTCF) Tasfiyesi

Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nde solcu hocalara karşı tepki gösteren öğrenciler protesto gösterileri başlatmıştır. *Adımlar* dergisini çıkaran Behice Boran, *Yurt ve Dünya*'yı çıkaran Pertev Naili Boratav'ın da içinde bulunduğu hocaların görevden uzaklaştırılması istenmiştir. İçişleri bakanı Şükrü Sökmensüer' de bu yayınların komünizm propagandası yaptığını belirten bir konuşma yapınca, hocalar hakkında hem soruşturma hem de ceza davası açılmıştır. 1948 yılında Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes, Adnan Cemgil, Azra Erhat sol görüşlü oldukları ve öğrencileri etkilemeye çalıştıkları gerekçesiyle görevlerinden uzaklaştırılmışlardır (Cumhuriyetin 75 yılı, 1998: 304).

1951 Türkiye Komünist Partisi (TKP) Tutuklamaları

Sol düşünceye *dönük* en geniş tutuklama 1951 yılında gerçekleştirilmiştir. TKP'nin 1925'ten bu yana legal olmayan örgütlenme faaliyetine karşılık 184 sanık tutuklanmıştır. Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 141. maddesine göre "komünist cemiyet kurmak ve faaliyet göstermek" suçuyla yargılanmışlardır. Tüm üyelerinin açığa çıktığı bu tutuklama, TKP'nin faaliyetlerinin uzun bir süre durmasına sebep olmuştur. Zeki Baştımar, Mihri Belli, Reşit Fuat Baraner ve Şefik Hüsnü Değmer hapis cezaları almıştır.

141-142. maddeler

TCK'da 1936 yılında yapılan değişiklikle İtalyan Ceza Kanunu örnek alınarak "sınıf siyasetini ve propagandayı yasaklayan" 141. ve 142. maddeleri eklenmiştir (Örnek, 2014: 120). Yapılan yeni düzenleme ile "zararlı ve yıkıcı akımlar" suç sayılmıştır. "Devletin korunması" düşüncesiyle yapılan bu değişiklikle 141. madde "*Memleket dahilinde, içtimâî bir zümrenin diğerleri üzerinde tahakkümünü şiddet kullanmak suretiyle tesis etmeğe veya içtimâî bir zümreyi şiddet kullanarak ortadan kaldırmağa ve memleket dahilinde teşekkül etmiş iktisadî veya içtimâî nizamları şiddet kullanarak devirmeğe matuf cemiyetleri tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse beş seneden on iki seneye kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır...*" şeklinde düzenlenirken, 142. madde ise 141. madde hükmü doğ-

rultusunda “aynı amaçla yapılan propaganda”yı suç saymıştır (Alacakptan, 1966: 6). 1938 yılında her iki maddede yapılan değişiklikle cezalandırmaya gidilirken “şiddet” unsurunun aranması şartı kaldırılmıştır. Aynı yıl yürürlüğe giren ve “sınıf temeline dayanan” cemiyet kurmayı yasaklayan Cemiyet Kanunu da devletin “sınıf temelli örgütlenme ve siyasete” karşı tutumunun olumlu olmadığını da göstermesi açısından dikkate değerdir. Her iki maddede metninde de komünizm veya komünist kelimelerine yer verilmemiştir. Fakat bu maddelerde en başından beri kastedilenin “komünizmi yasaklamak amacı” olduğu birçok kişi tarafından sürekli ifade edilmiştir.

1946 yılında çok partili hayata geçişle birlikte devletin tutumunda yumuşama olmuş, Cemiyet Kanunu’nda yapılan değişiklik ile sınıf temeline dayanan derneklerin önündeki hukuki engel kaldırılmıştır. Böylece Dr. Şefik Hüsnü Değmer’in Türkiye Sosyalist Partisi ve Esat Adil Müstecaplıoğlu’nun Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ve çok sayıda işçi sendikası kurulmuştur. Fakat bu değişim sendika hareketlerinin sosyalistlerin öncülüğünde hızla ilerlemesiyle uzun soluklu olmamış, mevcut sendikaları kapatan ve grev hakkını yasaklayan maddeleriyle “İşçi ve İşveren Meslek Dernekleri ve Dernek Birlikleri” yasası kabul edilmiş ve yılsonunda ilan edilen sıkıyönetim ile partiler siyasal hayattan çekilmek zorunda kalmıştır. Yine bu sendika ve derneklerin görüşlerinin temsilcisi olan *Sendika*, *Ses*, *Dost*, *Gün* gibi gazete ve dergilerin çıkarılmasına izin verilmemiştir.

1949 yılında iki madde bir kez daha değiştirilmiştir. 141. maddenin yeni hali cemiyetlerin cebir, şiddet ya da tehdit araçlarına başvurmadan hedeflerine ulaşmalarının imkânsız olduğu fikrine varılması durumunda, bu fiillere başvurulmuş gibi hukuki yaptırıma uğrayacakları şeklinde düzenlenmiştir. Maddenin bu yeni hali, ilerleyen süreçlerde yoruma açık zorlama deliller ya da fikirlerin ortaya atılmasına ve ağır cezaların istenmesine yol açmıştır.

1951’de yapılan ve kaldırıldığı 1991 yılına kadar değişmeden devam eden son haline göre “cebir” unsuru 141. maddeden çıkarılmış, cezalar ağırlaştırılmış, ırkçı birleşmeler suç sayılmış ve idam cezası hükme eklenmiştir. Her iki maddenin de uygulanma şeklinin sınırları genişletilmiş, iki kişinin birlikteliği, sohbet ve yazışmalar bile suç tanımının içine dahil olmuştur (Örnek, 2014: 125).

Böylece yoruma açık ve belirsiz bir nitelik gösteren suç tanımıyla her iki maddede yapılan düzenlemeler sol siyasetin gelişmesinin önündeki hukuksal engeller olarak tanımlanabilir. Uzun yıllar tartışma konusu olan ve özellikle sol kesim tarafından kaldırılması istenen maddeler, devletin anti-komünizm anlayışının en etkili silahı olmuştur. Sol düşüncenin ve pratiğin yükselişinin önlenemediği noktalarda devreye 141. ve 142. maddeler girmiştir.

Bariş Derneği Davası

12 Eylöl darbesi sonrası faaliyeti durdurulan Bariş Derneği hakkında soruşturma açılması için ilk adım Ekim 1980 tarihinde atılmış, dernek üyelerinin ifadeleri alınmış, askerî savcının tutuklama talebine karşılık İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 2 numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi ret kararı vermiştir. Bir yıl sonra aynı talep mahkeme tarafından bir kez daha reddedilmiş, askerî savcının bir bilirkişi atanması talebi üzerine İstanbul Üniversitesi Hukuk Faköltesi öğretim üyesi Prof. Dr. Duygun Yarsuvat görevlendirilmiş ve savcının üçüncü kez tutuklama talebi askerî mahkemenin verdiği tutuklama kararı ile karşılık bulmuştur. 23 şubat 1982 tarihinde Bariş Derneği yöneticileri tutuklanmış ve İstanbul Maltepe Özel Askerî Tutukevine konulmuřtur¹. Dernek Başkanının da içinde yer aldığı birçok isim tutuklanmıştır (Görsev, 1986: 109)². Böylece Türkiye kamuoyunu uzun süre meşgul edecek ve tartışmalara yol açacak Bariş Derneği davası başlamıştır. “Bariş davası”, “Bariş’ın yargılanması”, yargılananların ise “barışçılar” adıyla anıldığı dava, askerî savcı Mustafa Gül’ün hazırladığı iddianameyle tamamlanmış ve ilk duruşma tutuklamalardan dört ay sonra 24 Haziran 1982’de yapılmıştır.

İddianamede Bariş Derneği yöneticilerinin “yasadışı örgüt kurmak, yönetmek, Komünizm, bölücülük, ırkçılık propagandası yapmak, suç işlemeye tahrik, suç olan fiili övmek” savıyla yargılanması talep edilmiştir. Savcı, tüm sanıkların “Türkiye Bariş Komitesi, Marksist-Leninist doğrultudaki en faal cephe örgütü olan Dünya Bariş Konseyi ve Türkiye Komünist Partisi’nden aldığı talimatlar doğrultusunda Bariş Komitesi adı altında barışı paravan yapıp Türkiye’de aynı paralelde faaliyet gösteren Türkiye İşçi Partisi, Türkiye Sosyalist İşçi Partisi gibi siyasi partiler, İGD,

1 Sadece Reha İsvan Metris Askerî Cezaevine gönderilmiştir.

2 Tutuklanan sanıkların meslek ve görevleri: Bariş Derneği Başkanı Emekli Büyükelçi Mahmut Dikerdem, İstanbul Baro Başkanı Orhan Apaydın, Cumhuriyet Gazetesi Dış Politika Yazan Ali Sirmen, Türk Tabipler Birliği Başkanı Erdal Atabek, Gazeteci Hüseyin Baş, tıp doktoru Prof. Dr. Metin Özek, Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Faköltesi Dekanı Prof. Dr. Melih Tümer, Türk Haberler Ajansı Genel Müdüğü Niyazi Dalyancı, İstanbul Belediye Başkanı Ahmet İsvan’ın eşi öğretmen Reha İsvan, mühendis Uğur Kökden, ODTÜ Amme İdaresi Enstitüsü Öğretim Üyesi Gencay şaylan, feshedilen CHP Adana eski milletvekili ve KÖY-KOOP Başkanı Nedim Tarhan, mühendis Aybars Urgan, Dostlar Tiyatrosu yönetmeni ve sanatçı Ali Taygun, TÜTED Genel Başkanı Mühendis Harun Aykut Göker ve memur Tahsin Usluoğlu, Derneğin genel sekreteri avukat Enis Coşkun, CHP Zonguldak eski milletvekili Kemal Anadol, Tektaş Ağaoğlu, sendikacı Sait Aydoğmuş, doktor Cüneyt Başbuğ, Türkiye Yazarlar Sendikası Genel Sekreteri şair Ataol Behramoğlu, sendikacı Mehmet Bulut, DİSK’e bağlı BANKSEN Genel Başkanı Metin Denizmen, mühendis Ergun Elgin, CHP eski Denizli milletvekili Mustafa Gazalçı, İKD Genel Sekreteri Zehra Kılıç, İzmir Maden İş sendikasından Cemal Kıralk, TÖS-Der eski Genel Başkanı H. Fehmi Mavi, İnşaat Mühendisleri Odası Başkanı mühendis Sedat Özkol, CHP Adana eski milletvekili İsmail Hakkı Öztoran, ressam Görsel Sanatlar Derneği Başkanı Orhan Taylan, Öğretim üyesi Haluk Tosun, Mardin eski bağımsız vekili Nurettin Yılmaz, mühendis Karabey Kalkan, ekonomist Kadir Akgün (28 şubat 1982, Cumhuriyet).

İKD, TÖB-DER, PİM gibi dernekler³ ve Devrimci İşçi sendikaları Konfederasyonu (DİSK) gibi sendikalar ile birlikte hareket ederek devamlı suretle Sovyet Rusya yanlısı komünizm propagandası yapmak, memleket içinde anarşiyi körüklemek, millî birlik ve beraberliği bozarak, meşru anayasal düzeni yıkmak suretiyle yerine komünist bir düzen getirmek için faaliyetlerde bulunmak, yasal dernek faaliyetleri adı altında yurtiçi ve dışı Marksist-Leninist cephe kuruluşları ve kişilerle devamlı ilişkilerde bulunmak, bu kuruluşların yurt dışında düzenlediği toplantılara katılarak millî çıkarlarımıza aykırı kararlara iştirak etmek, desteklemek ve millî menfaatlere aykırı konuşmalar yapmak” suçlarından TCK’nın 141/1 maddesine göre cezalandırılmasını istemiştir (25 Mayıs 1982, Cumhuriyet).

Dava, İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 2 numaralı Askerî Mahkemesi’nde başlamıştır. Sorgulamalara ise duruşmaların başlamasından 50 gün sonra geçilebilmiş, sanık savunmaları için ise 18 Temmuz 1983 tarihini beklemek gerekmiştir. Davanın ilk birkaç duruşmasında sorgulamaların nasıl yapılacağına dair tartışmalar yaşanmıştır. Barış Derneği davası 12 Eylül hukukunun özelliği olan “toplu davalar”dan biri olmuştur. Bu süreçte sanıkların uzun tutukluluk süresi, savunma haklarının ihlali, davanın uzun sürmesi, iddianamelerin yazılış tarzı ve somut kanıtlara dayandırılmadığı iddiası eleştiri konusu olmuştur. Genel olarak dava hakkında ortak kanı “siyasal bir dava” olduğu yönündedir. Dönemin önemli hukukçularından ve savunma avukatları adına konuşan Halit Çelenk, sanıkların tutukluluk halinin “fiili bir cezaya dönüştüğünü, dünyanın hiçbir yerinde insanların bu şekilde yargılanmadığını, suçlanmadığını” ileri sürmüştür. Davanın tutuklu sanığı İstanbul Baro Başkanı Orhan Apaydın da, suçlanan kişinin, makul bir süre içinde savunmasını bağımsız özgür hakimler ve mahkemeler önünde yapması gerektiğini, bunun olağanüstü dönemlerde bile değiştirilemeyeceğini, böyle bir olaya daha önce tanıklık etmediğini, somut kanıtlar olmadan sadece bazı insanları tutuklama arzusunun dile getirilmesi olan bu davanın “yanlış ve siyasi bir dava” olduğunu belirtmiştir (31 Temmuz 1982, Cumhuriyet).

Barış Derneği davası açılmadan bir süre önce, Tercüman gazetesi yazarı Ergun Göze, 1981 sonlarında bir yazı kaleme almıştır. Göze bu yazısında Barış Derneği’nin İstanbul Barosu tarafından Sovyet Rusya’nın telkiniyle kurulduğunu ve Sovyet yanlısı bir politika izlediğini iddia etmiştir (Göze, 22 Ekim 1981, Tercüman). Göze anılarında yazısının bir suç duyurusu ni-

3 Bahsi geçen dernekler; İlerici Gençler Derneği (İGD), 1970’lerde kurulan ve TKP yanlısı bir gençlik örgütüdür, İlerici Kadınlar Derneği (İKD), 1975’de kurulmuş, TKP yanlısı bir kadın derneğidir, Pahalılık ve İşsizlikle Mücadele Derneği (PİM), Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın görüşlerini benimseyen bir dernektir (Alpat, 2008: 137, 215).

tebliğinde olduğunu, ardından gazetede odasına bırakılan Barış Derneği ile ilgili isimsiz bir dosya üzerinden yazılarına devam ettiğini, bir süre sonra da dernek üyeleri hakkında tutuklama kararı alındığını yazmıştır (Göze, 2007: 234). İstanbul Barosu'na kayıtlı bir avukat olan Göze'nin yazılarının hedefindeki isim "komünist" olarak tanımladığı ve İstanbul Barosu'nu "komünist" yuvasına çevirdiğini iddia ettiği Başkan Orhan Apaydın'dır. Onun üzerinden Barış Derneği'ni hedef almıştır. Ona göre, Apaydın ve barışa sahip çıkmak maskesi altında anti-komünizme ve anti-sovyetizme engel olmaya çalışan, Sovyet propagandası yapan, Rusya'nın Afganistan işgalini kınamayan, Moskova tarafından finanse edilen Barış Derneği, Sovyet Komünist Partisi'nin her hareketini desteklemekteydi (Göze, 14 Ekim 1981, Tercüman). Barış Derneği davasında yargılananların ve o döneme ait yazılan anı kitaplarında da ortak kanı, dernek hakkında dava açılmasında Göze'nin yazılarının etkisi olduğu yönündedir (Alpat, 2008: 43, Sirmen, 2007:157).

Dava uluslararası kamuoyu tarafından yakından takip edilmiştir. *Uluslararası İnsan Hakları Federasyonu, Uluslararası Avukatlar Birliği ve Federal Almanya, İngiltere ve Fransa Avukatlar Sendikaları Konfederasyonu* temsilcileri duruşmaları izlemiştir. Davanın sürdüğü 1984 yılında, Alman politikacılar Barış Derneği üyelerini 1984 Nobel Barış Ödülü'ne, Washington Post gazetesi ise *Kennedy Ödülü*'ne aday göstermiştir (20 Şubat 1984; 22 Eylül 1985, *Cumhuriyet*). Amerikalı 31 kongre üyesi Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e mektup yazarak, cezaevinde bulunan Barış Derneği sanıkları hakkındaki endişelerini belirtmiş, Avrupa Parlamentosu da davaya bir an önce son verilmesini ve tutuklu sanıkların serbest bırakılmasını talep eden bir karar kabul etmiştir (22 Eylül 1985, *Milliyet*; 14 Haziran 1984, *Cumhuriyet*).

Dava, 14 Kasım 1983'te sonuçlanmıştır. Sanıklar, 5-8 yıl arasında hapis cezası almışlardır. Barış Derneği davası hakkında verilen karar, 1984 yılında Askerî Yargıtay tarafından "eksik soruşturma" gerekçesiyle bozulmuş ve 1984 Ekim'inde yeniden görülmeye başlanmıştır.⁴ Askerî mahkeme daha önce verdiği kararda direnince Askerî Yargıtay bir kez daha kararı bozmuş ve dava üçüncü kez yeniden başlamıştır. 1991 yılında 141. ve 142. maddelerin kaldırılmasıyla tutuklu sanığın kalmadığı davada sanıklar beraat etmiştir. Barış Derneği sanıkları ortalama olarak üç yıldan fazla tutuklu kalmışlardır.

4 Barış Derneği davası devam ederken, 25 Eylül 1984 tarihinde aralarında Aziz Nesin, Vedat Türkali, Halit Çelenk, Tanık Akan, Genco Erkal, Ertuğrul Günay, Turgut Kazan, Rutkay Aziz, Sadun Aren gibi isimlerin de bulunduğu 48 sanıklı Barış-2 adıyla alan yeni bir dava açılmıştır. Bu dava, 18 Mart 1986'da ilk dava ile birleştirilmiştir (27 Eylül 1984, *Cumhuriyet*).

Dernek, iddianamede üç temel başlıkla suçlanmıştır: İlki “legal ve illegal örgütlerle kurduğu ilişkilerle ülkedeki anarşiyi körüklemek, millî birlik ve beraberliği bozmak”, ikincisi, “yurtiçinde ve yurtdışında Komünist cephe içinde yer alan kuruluş ve kişilerle temasta olmak, komünist ülkelere heyetler göndermek ve komünist ülkelerden gelen heyetleri kabul etmek, millî çıkarlara uymayan, aykırı olan kararlara iştirak etmek”, son olarak “askerî ittifaklardan (NATO) çıkmak, ABD ile olan ikili antlaşmaları feshetmek, 141. ve 142. maddelerin kaldırılmasını istemek, Rusya Komünist Partisi ve yasal olmayan Türkiye Komünist Partisi’nin arzu ve iradesinde hareket etmek”.

NATO karşıtlığı ve silahsızlanma talebi

Dernek Başkanı Dikerdem, ortak savunma adı altında devletlerin barış zamanında yaptığı askerî ittifakların dünya barışı için tehdit oluşturduğuna inandıklarını belirtmiştir. O’na göre barışın sürekliliğinin sağlanmasının vazgeçilmez koşulu, karşılıklı ve dengeli silahsızlanmadır. Türkiye’ye Batı’nın savunmasında “ileri karakol, sınır bekçiliği görevi yükleyen” NATO, ülke güvenliğini sağlayamamıştır. Bölge halklarında Türkiye’ye karşı kuşku ve güvensizlik yaratmıştır. Türkiye’nin komşuları içinde ihtilafı olduğu tek ülke - NATO içinde ortak olduğu - Yunanistan olmuştur. İddianamede bahsi geçen “Batı ile ittifaklara karşı olmaları”nın nedeni olarak gösterilen “Sovyet yanlısı olma” ve “hür demokratik Batı dünyası ile ilişkileri koparma” iddiasını ise reddetmiştir. Öte yandan kuruluşlarının “TKP güdümünde” olduğu iddiasını ortaya koyacak delillerin bulunmadığını, hiçbir ülkenin peşinen yanlısı ya da karşıtı olmadıklarını ifade eden Dikerdem, “Barış Derneği Sovyetlerle dostluk ilişkisi içerisinde” iddiasına karşılık olarak da tüm komşularla barış içinde olmaya “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesini temel alarak ulaşmanın mümkün olabileceğine inandıklarını söylemiştir.

Dikerdem, 3 Mayıs 1982 tarihinde Türk Dışişleri Bakanı İlter Türkmen’in ABD’de Newsweek dergisine “Bizi endişeye düşüren Yunanistan değil, Batı’da yaygınlık göstermeye başlayan tarafsızlık yanlısı ve savaş aleyhtarı hareketlerdir” şeklinde verdiği demecini örnek vermiş ve barıştan yana kişiler olarak hükümetin bu görüşünü onaylayamayacaklarını belirtmiştir. Bir diğer örnek olarak ise Birleşmiş Milletler’ de İsrail’in saldırgan politikası ve ona destek veren Amerikan yönetiminin kınanması kararında çekimser oy kullanan Türkiye’nin hükümet politikasını kabul etmek zorunda olmadıklarını fakat dünya barışını, yumuşamayı savunan bir dernek olarak İsrail saldırılarına karşı Filistin halkının savunucusu olduklarını vurgulamıştır. Dikerdem Kıbrıs ile alakalı olarak savcının sorduğu “Adadan tüm askerî güçler çekilsin” derken ne demek istediniz sorusuna, “Biz barış hareketi olarak bir bölgede

yabancı asker ve üs istemeyiz. Kıbrıs'ta bir Türk işgali de söz konusu değildir. Hükümetin görüşlerini savunmak zorunda değiliz buna rağmen Kıbrıs konusunda Türkiye'nin de kabul ettiği BM tezini benimsedik" cevabını vermiştir. Bu örneklerden sonra kendilerine yöneltilen "millî çıkarlara aykırı davranmak" iddiasını reddetmiştir (Türkiye Barış Derneği Davası, 1986: 42)

Derneğin NATO bağlamındaki tutumu veya tavrı duruşmalar esnasında diğer sanıklara da sorulmuş ve genellikle Başkan Dikerdem'in verdiği cevaplar tekrar edilmiştir. Savunmanın özeti sayılabilecek cevap Ali Sirmen tarafından verilmiştir. Sirmen, Dernek üyelerinin NATO'ya karşı çıkarak Batı ittifakını ve kendi ülkelerini sosyalist blok karşısında zayıf düşürmeye çalışan birer "beşinci kol, Truva atı" olarak tanımlanmasını kara çalma olarak değerlendirmiştir (Türkiye Barış Derneği Davası, 1986: 241)

Barış'ı savunmak

İddianamede Barış Derneği'nin "sözde barış isterken, memleket içerisinde iç savaş kışkırtıcılığı yaptığı" ifade edilmiştir (İddianame, 1982: 7). Sanıklar savunmalarına "barış"ı tanımlamak ve taleplerinde "samimi" olduklarını açıklayarak başlamıştır. Başkan Dikerdem, dünyada ve Türkiye'nin bulunduğu bölgede yaşayan halkların ötündeki en hayati meselenin barış sorunu olduğunu ve kendilerinin de yasal sınırlar içinde bir barış çağrısı yaptıklarını belirtmiştir. "Çilekeş ve yiğit" Filistin halkının "emperyalizmin maşası" saldırgan İsrail'e karşı mücadele verirken dünyada adil ve kalıcı barışın gerçekleşmesine hizmet için çaba harcayan Barış Derneği'nin "yıkıcılık ve bölücülükle" suçlanmasına hayret ettiğini, barış hareketini solcuların bir işi, komünistlerin taktiği, aldatmacası olarak nitelemesinin 30 yıl önceki Soğuk Savaş politikasını hortlatmak olduğunu söylemiştir.

Dikerdem, savaşın insanlık için ortak bir sorun olduğunu vurgulamış, barış isteğini komünist taktiği olarak görmenin yanlışlığına değinmiştir. Bunun en açık göstergesi olarak da dünya barış hareketi saflarında yer alan her kesimden insanın hatta kapitalistlerin de varlığını göstermiştir. O'na göre adil ve evrensel bir barışın varlığı için emperyalizme, faşizme, ırkçılığa, şovenizme, savaş kışkırtıcılığı ve saldırganlığa karşı mücadele etmek gerekmektedir. Böyle bakıldığında barış hareketinin anti-emperyalist ve anti-faşist yanı da ön plana çıkmaktadır (Türkiye Barış Derneği Davası, 1986: 235).

141-142. maddelerin kaldırılması isteği

İddianameye göre devleti korumaya matuf 141. ve 142. maddelerin kaldırılmasını istemek, devletin ve cumhuriyetin yıkılmasını istemek demektir (İddianame, 1982: 72). İddianamede Barış Derneği'nin, TCK'nın 141.-142.

maddelerinin kaldırılmasını istemek suretiyle Sovyet Komünist Partisi'nin ve Türkiye Komünist Partisi'nin arzusu doğrultusunda hareket etmekle suçlanmasını eleştiren Dikerdem'e göre bu durumda aydınların, parlamenterlerin ve Türk halkının büyük bir kısmının sanık sandalyesinde olması gerekirdi. Dikerdem'e göre, Türkiye'nin Batılı müttefiklerinin bile demokratik rejimle bağdaşmadığını kabul ettikleri faşist kaynaklı ve içerikli bir yasa hükmünün kaldırılmasını istemenin komünist partisinin iradesine uymakla özdeş tutulması çağın gerisinde kalmış bir zihniyetin ürünüydü. Derneğin 141.-142. maddelerin kaldırılmasını istemesi barış ve demokrasi mücadelesinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmekteydi. Demokrasinin bütün kurallarıyla işlerlik kazanmadığı toplumlarda barış mücadelesi verilemeyeceğinin altını çizen Apaydın ise 141. ve 142. maddeler düşünceyi suçlayan ve cezalandıran bir düzenlemeydi. Bu maddelerin kaldırılmasını istemek yasalara göre suç sayılmazdı (30 Temmuz 1982, *Cumhuriyet*).

İddianamenin zihniyeti

Tüm sanıkların savunmalarında kullandığı belki de en temel vurgu “iddianamenin zihniyetini” eleştirmeleri olmuştur. Dikerdem, iddianameyi “hukuki bir metinden çok hırçın bir üslupla yazılmış siyasi bir polemik yazısı” olarak nitelmiş, bunu yazan zihniyeti barış için verilen mücadeleyi kötüleyerek, karalayarak mahkum ettirmeye çalışmakla eleştirmiştir. O'na göre, bu iddianamenin arkasındaki zihniyet barış yanlılarını Sovyetlere hizmet etmekle suçlamak, yurtseverleri, demokratları ürkekliğe, barış mücadelesinden uzak durmaya yöneltmeyi, bu davada yargılanan sanıklar üzerinden de “Türk aydınlarına bir ibret dersi” vermeyi amaçlamaktadır. İddianameyi hazırlayanlar “hukukun savunucusu bir kamu görevlisi olarak değil belirli bir siyasal görüşün temsilcisi hüviyetiyle” davranmakta ve sorular “iddiadan çok saldırıya” benzemektedir (Türkiye Barış Derneği Davası, 1986: 41).

Harun Aykut Göker, bu iddianame ile Türkiye'nin barış ve demokrasiden yana tavır alan tüm aydınlar, demokrasi güçleri, barışın tesisine yönelik tüm çabaların karalanmak istendiğini belirtmiştir. Göker'e göre, iddianamede barışa karşı olan ideolojik bir tutum benimsenmiş gibidir. İleri sürülen “Dünya barış hareketinin Sovyetlerin kontrolünde olduğu, komünizmin diğer ülkelerde de gerçekleştirilmesi amacına hizmet ettiği” ve “barış, siyasal hedeflere ulaşmada bir paravan olarak kullanılmıştır” iddiaları ideolojik-siyasi önyargılardır. Bu önyargıların ötesinde iddianamenin hukuki bir temeli de yoktur (13 Ekim 1982, *Cumhuriyet*).

İddianamede, “tüzel kişiliğe sahip olan barış derneğine rengini ve hareketini veren şahıs ve kişilerdir. (...)Barış komitesi derneği tüzel kişilik olarak boş bir kalıptır. (...)”

üyelerin kimlikleri tetkik edildiğinde hemen hemen hepsi 12 Eylül'den önceki ortama gelinmesini sağlayan demokratik cephe örgütü olarak nitelendirilen legal, illegal yurt içi ve yurt dışında kurulan, faaliyet gösteren kuruluşlarda, sendikalarda yer alan kişiler olduğu ilk bakışta görülebilir” savına yer verilmiştir (İddianame, 1982: 14, 119). Burada kimliklere bakılarak yapılan değerlendirme önemlidir mesela Mustafa Gazalci şöyle tanımlanmıştır: “Denizli eski milletvekili, 1 Mayıs kanun teklifini verenlerden, 1977’de yapılan “zamlar ve pahalılıkla” ilgili bir metinde mesaj gönderenlerdendir. Brüksel’de “Yeni ABD füzelerine karşı” Dünya Barış Konseyi tarafından tertip edilen protesto ve gösteri yürüyüşüne katılmıştır” (Gazalci, 1992: 58, 78).

Komünizm propagandası yapmak

Savcının sanıklara sorduğu sorular siyasi görüşlerini açıklamalarını isteyecek kadar açık olmuştur. Mesela Dikerdem’e yöneltilen sorular aslında kim olduğunun ortaya konulmasını isteyen türdendir: “Faşizm ne demek? Faşizme karşı olduğunuz kadar Komünizme de karşı mısınız?” gibi. Dikerdem, Dernek yayınlarında komünizm kelimesinin geçmediğini belirtmiş ve “biz komünizmin de kapitalizmin de dünyada var olduğunu söylüyoruz. İki sistem de bizi ilgilendirmes. Siz bana nasıl komünist misiniz diye soramazsınız, bizimle hiçbir ilgisi olmayan hiçbir yayınımda yer almayan böyle bir konuda da soru soramazsınız. Bizimle ilgili olmayan bir konuda yanıt vermiyorum. Barış hareketini engelleyen her şeye karşıyım” yanıtını vermiştir.

Afganistan olayı hakkındaki görüşünüz nedir? sorusuna Dikerdem, barış hareketinin her türlü kuvvet kullanımına, silah kullanımına ve askerî müdahalelere karşı olduğunu belirtmiştir. Savcı ile Dikerdem arasında şu diyalog geçmiştir:

“-SSCB’yi kınadınız mı?

-Biz kınamayız, devlet değiliz.

- Protesto ettiniz mi?

- Biz protesto etmeyiz.

-Kuvvet kullanma açısından soruyorum.

-Kuvvet kullanımına karşı olduğumu söylüyorum”.

Derneğin komünizm propagandası yaptığı gerekçesiyle iddianamede örnekler de sunulmuştur. “Atina’da bir Türk-Yunan gecesi düzenlenerek Nazım Hikmet’in şiirlerinin okunduğu bir geceye katılmak, Türkiye Barış-severler Cemiyeti eski başkanı Behice Boran’a plaket vermek, Nazım Hikmet’i anma gecesi düzenlemek ve Barış Derneği’nin merkezinde bulunan “Deli Petro’nun Vasiyeti” kitabı” komünizm propagandası delilleri olarak

gösterilmiştir. Dikerdem, “*Bu, savcının içine düştüğü yanlışlar zincirinin halkalarından biridir. Savcı bu olayı Mevlana’nın doğum yıldönümü ile kıyaslamaktadır. Niçin Mevlana’yı anmadınız da Nazım’ı andınız demekte ve bu yolda bize tavsiye vermektedir. Konya’da her yıl Mevlana anılmaktadır ve bu suç olmamaktadır. Mevlana’yı anmak nasıl günümüzde Mevlevilik propagandası olmuyorsa, Nazım Hikmet’i anmak da komünizm propagandası sayılamaz*” diye cevap vermiştir.

Reha İsvan ise 12 Eylül öncesi suç olmayan konuların şu an suçmuş gibi gösterilmesinin yasal bir dayanağı olmadığını savunmuştur. İddianamede her davranışın komünizm propagandası olarak görülmesini yadırgadığını ve “*Ben 1958 yılında Yalova’da Türk-Amerikan Kültür Derneği’ni kurdum. Bu benim Amerikan emperyalizmden yana olduğumu mu gösterir?*” sorusunu yönelterek iddianamenin ideolojik bir bakış açısıyla hazırlandığını ifade etmiştir (15 Eylül 1982, Cumhuriyet).

Dünya Barış Konseyi

İddianamede belirtilen bir diğer nokta Barış Derneği’nin Komünist cephe örgütü olarak Sovyet yanlısı Dünya Barış Konseyi’nin güdümünde olması ve o doğrultuda kararlar alması iddiası olmuştur. Dikerdem, bahsi geçen örgütlerle organik bağı olmayan Barış Derneği’nin bir demokratik kuruluş olarak diğer demokratik oluşumlarla görüş alışverişinde olmasının doğal olduğunu belirtmiştir. Erdal Atabek de, farklı siyasi rejimlere sahip 134 ülkeden üyesi bulunan Dünya Barış Konseyi’nin iddianamede gösterildiği gibi bir cephe örgütü olmadığını ifade etmiştir (9 Ekim 1982, Cumhuriyet).

İddianamede Derneğe yönelik ifade edilen “Sovyet yanlısı olmak” ve “komünizm propagandası” ithamı, dava devam ederken siyasiler tarafından da yapılmıştır. Devlet başkanı Kenan Evren yaptığı konuşmada “komünizmin kölesi olanların” dış güçlerle işbirliği yaparak Türkiye’ye yapılan dış yardımın kesilmesine çalıştıklarını söylemiş örnek olarak da bazı radyoların faaliyetlerine değinmiştir. Bahsi geçen radyolardan biri olan *TKP’nin Sesi* radyosunda Barış Derneği davasına dikkat çekilmiş ve “barışın yargılanmasına” izin verilmemesi çağrısında bulunulmuştur⁵. Evren bu yayını yapanların “nereden direktif aldığını bildiklerini” ifade etmiştir (30 Ağustos 1982, Cumhuriyet). Bu konuşma üzerine Ergun Göze, gazete köşesinde kaleme aldığı yazıda “*Evren’in TKP’nin sesi radyosundan aldığı cümleler Barış Derneği’nin*

5 *TKP’nin Sesi* radyosunun yayınında geçen metin “*Türkiye barış derneği davası sürüyor. İstanbul’da devam eden bir dava var. Yurdumuzun önde gelen bilim, sanat ve politika adamları yargılanmaya çalışılıyor. TKP tüm halkımıza sesleniyor. Barış komitesi yöneticilerini, askerî idarenin elinden kurtaralım. Barış’ı yargılatmayalım. Topraklarımızdaki Amerikan üslerini söküp atalım, geleceğimizi kurtaralım*” şeklindedir (30 Ağustos 1982, Cumhuriyet).

ve tüm barışseverlerin değişmez sloganıdır. Radyo, Barış Derneği üyelerine açıkça ve ordumuza karşı bile sahip çıkacak kadar kendisinden geçmiş ve maskeler aşığıya düşmüştür. Ve yine görülüyor ki devletimiz uyumamakta ve işin nereden kaynaklandığını milim milim takip etmektedir” ifadelerini kullanarak Barış Derneği'nin “Sovyetlerden emir aldığı”nı ifade etmiştir (Göze, 1 Eylül 1982, *Tercüman*). Bu gelişme Barış Davası sanıklarının Ergun Göze hakkında suç duyurusunda bulunmasına sebep olmuştur. Suç duyurusunda *TKP'nin Sesi* radyosunda derneğin isminin geçmesi, ikisinin arasında organik bir bağın bulunduğu anlamına gelmeyeceği, bağ kurma düşüncesinin ise devam eden bir davada yargı bağımsızlığını zedeleyeceği belirtilmiştir (09 Eylül 1982, *Cumhuriyet*).⁶

Sonuç

Türkiye’de devlet ve siyasal iktidarlar sol düşünceye kuşkuyla yaklaşmışlar ve fikri gelişimini engellemek yönünde düzenlemeler yapmışlardır. Elbette bu yöndeki tavrın oluşmasında hem iç hem de uluslararası koşulların etkisi olmuştur. Türk siyasetindeki iktidar-muhalefet ilişkisinde komünistlik suçlaması örneklerinin çokluğu bile konunun siyasal bir malzemeye dönüştürüldüğünün en açık kanıtı olarak sunulabilir. Öte yandan mesele, uluslararası ilişkiler söz konusu olduğunda basit iç siyasal çekişmelerin malzemesi olmanın ötesinde bir mahiyete bürünmüş ve Soğuk Savaş döneminin iki kutuplu dünyasında şekillenen güç mücadelesinin bir tarafında yer almanın şartı olarak algılanmıştır. Her iki durumda da Türk solunun payına düşen marjinalleşmek olmuştur.

Türk solu, legal düzeyde faaliyet gösterdiği dönemlerde veya girişimlerde dahi anti-komünist söylemle pekiştirilen bir suçlanma dalgasıyla karşı karşıya kalmıştır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri de Barış Derneği davasında yönlendirilen suçlamalar olmuştur. Derneğin, sol düşünce eğilimli olduğu bir gerçektir. Hatta MDD çizgisinden uzak, Aybar çizgisine yakın bir sol anlayışa sahip olmuştur. Derneğe isnat edilen suçların 1977-1980 yılları arasındaki faaliyetlerle ilgili olması, sol düşüncenin legal zeminde bile rahatça kendini ifade edemeyeceği anlamına gelmiştir. Kuşku yok ki, 12 Eylül

6 Tutukluların verdiği dilekçe metni: “TKP yayını olması Barış Derneği ile bir bağlantısı olduğu anlamına gelmez. Biz kamuoyu önünde açık faaliyet göstermiş yurtsever insan sever bir derneğiz. Tutuklandığımız günden bu yana Türkiye'nin müttefiki batılı ülkelerin radyosundan TV'lerden sol yansız ya da sağ eğilimli gazete ve dergilerden bu demek ve dava ile ilgili birçok yayın yapılmıştır. Avrupa konseyi ve AET ile konuşulmuş resmen ilgilenmiştir. Bu durumda Barış Derneği'nin bu kesimle organik bağ içinde olduğu da iddia edilemeyeceğine göre o da edilemez. Evrenin konuşması Ergun Göze'nin yansıttığı gibiyse yargıya müdahaledir. Göze bu konuşmayı çarpıtarak mahkemeyi etki altında bırakmak istemektedir. Bu durum devam etmesi Türk ve dünya kamuoyunda davanın selameti hakkında büyük endişeye yol açacaktır. Bağımsız yargı kavramını zedeleyecektir.” (09 Eylül 1982, *Cumhuriyet*).

darbesiyle kurulan askerî idarenin Sağ veya Sol farkı gözetmeksizin birçok yargılama yaptığı ve mahkûmiyet kararları verdiği gerçeği bir başka ifadeyle darbe döneminin hukuk dışılığıının göz ardı edilmesi mümkün değildir. Barış Derneği davasını konu bağlamında anlamlı kılan, süregelen anti-komünist söylem ve anlayışın darbe dönemindeki halkası olmasıdır. Dernek üyelerinin, faaliyetlerin değil düşüncelerin yargılandığına dair kanaat ve eleştirileri de bu çerçevede anlaşılmalıdır.

Davanın iddianamesi için de çok ciddi eleştiriler söz konusu olmuştur. Bunlardan başta geleni somut kanıtlara değil, ön kabule, peşin yargılara dayanarak hazırlandığı düşüncesi olmuştur. İddianamenin, her solcunun Sovyet yanlısı ve çıkarlarının savunucusu olacağı fikriyle kaleme alındığı tezi eleştirilerin ana temasını oluşturmuştur. Tüzüğünde yer alan “silahlanmanın her türüne ve tüm askerî paktlara karşı oldukları” görüşüne rağmen, savcı sanıklara “*Varşova Paktına da karşı mısınız? Amerikan silahları adam öldürürken Rus silahları öldürmüyor mu*” tarzında sorular yönelmiştir. Derneğin anti-emperyalist ve anti-militarist savunusuna karşılık NATO’dan ayrılma, askerî üslerin kaldırılması gibi talepler, iddianamede Türkiye’yi “hür demokratik memleketler” olan Batı’dan koparmak olarak tanımlanmıştır. Oysa Batı’nın en temel değerlerinden olan “düşünce özgürlüğü” en çok ihlal edilen husus olmuş, dava adeta “düşüncelerin yargılandığı” bir pratiğe dönüşmüştür.

Dernek, tüzüğünde de açıkça belirttiği gibi her kesimi içine alan bir barış söylemine sahip olmuştur. Barış Derneği’nin barış talebinin temelini, anti-emperyalizm ve tam bağımsızlık düşüncesi oluşturmuştur. Türkiye’de özellikle Soğuk Savaş sonrası baskın olan anti-komünist söylem barış talebini her zaman “bir paravan, komünist uydurmacası” olarak görmüştür. 1975’te iki blok arasında başlayan yumuşama ve Helsinki Nihai Senedi’nin varlığı söz konusu olsa da Barış Derneği davasında iddianameyi yazan zihniyet için anti-komünizm önemini hiç yitirmemiş, baskın parametre olmaya devam etmiştir. Derneğin barış talebi sorgulanmış ve arkasında Sovyet bağı aranmış ve “komünizmin maskesi” olarak tanımlanmıştır.

Barış derneği davası hukuki bir dava olmanın çok daha ötesine geçmiş, savunduğu evrensel değerlerle Türkiye kamuoyunda düşüncenin ve barışın savunusunun yapıldığı bir hal almıştır. Davada Barış Derneği’nin faaliyetlerinden daha çok, üyelerin düşünceleri ve belirli bir ideoloji yargılanmıştır.

Kaynaklar

- Alacakaptan, U. (1966). "Demokratik Anayasa ve Caza Kanunu'nun 141 ve 142.Maddeleri". *AÜS-BF Dergisi*, Cilt: 22. Sayı: 1, 3-20.
- Alpat, İ. (2008). *Popüler Türkiye Solu Sözlüğü*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Belge, M. (1983). "Türkiye Cumhuriyeti'nde Sosyalizm (1960'tan sonra)". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt: 7. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 1955-1962.
- Cumhuriyetin 75 Yılı*. (1998). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gazalıcı, M. (1992). *Banş Zinciri, Banş Derneği Davası*. Ankara: Selvi Yayınları.
- Görsev, G. D. (Ed). (1986). *Türkiye'de Banş Savaşımı'nın Küçük Seyir Defteri*. İstanbul: Banş Yılı Yayınları.
- Göze, E. (2007). *Yaşasın Hatıralar*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Göze, E. "Gültekin Gazioğlu'nun Gaza Arkadaşı Orhan Apaydın". *Halk'a ve Olaylara Tercüman*. 14 Ekim 1981.
- Göze, E. "Banş Derneği'ni Kim Kurdu?". *Halk'a ve Olaylara Tercüman*. 22 Ekim 1981.
- Göze, E. "Devlet başkanımızın konuşması ve barış komitesi davası". *Halk'a ve Olaylara Tercüman*. 1 Eylül 1982.
- İddianame Türkiye Barış Derneği (Barış Komitesi). (1982). İstanbul: Sıkıyönetim Komutanlığı Askerî Savcılığı.
- Kerestecioğlu Özkan, İ. (2012). "Korku ve Siyaset: Türk Sağının Ezberlerini Çözümlemek". *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri içinde* (29-43). Der. İ. Ö. Kerestecioğlu ve G.G. Öztan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Örnek, Cangül (2014). "Türk Ceza Kanunu'nun 141 ve 142.Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınırlar". *AÜSBF Dergisi*. Cilt: 69. No: 1, 109-139.
- Öztan, G. G. (2012). "Ezeli Düşman' ile Hesaplaşmak: Türk Sağında 'Moskof' İmgesi". *Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri içinde* (75-104). Der. İ. Ö. Kerestecioğlu ve G. G. Öztan. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meşe, E. (2017). *Komünizmle Mücadele Dernekleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Serdengeçti O. Y. (1962). "Komünizme Karşı Mücadele". *Serdengeçti*. Cilt: 15. Sayı: 33, 6.
- Sirmen, A. (2017). *Bir Eski Cumhuriyet İçin*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Şimşek, A. (2020). *"Komünistin Eşkâli" Türkiye'de Antikomünizm (1945-1971)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tamer, A. (2011). "Muhayyel Komünizm: Türk Sağının Anti-Komünizm Propagandası". *Doğu Batı*. Sayı: 58. Yıl:14. ss. 91-114.
- Taşkın, Y. (2003). "Anti-Komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Milliyetçilik içinde*, Cilt: 4. Ed. T. Bora. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 618-634.
- Tunçay, M. (2007). "Türkiye'de Komünist Akımın Geçmişi Üzerine". *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Sol*, Cilt:8. Ed. M. Gültekinil. İstanbul: İletişim Yayınları. ss. 349-355.
- Türkiye Barış Derneği Davası- Sorgular, Savunmalar* (1986). Cilt 1. İstanbul: Bilim ve Sanat Kitapları.
- Gazete Yazıları*
- "Barış Derneği: 44 Tutuklama". 28 Şubat 1982. *Cumhuriyet*.

- "Barış Derneği davası açıldı". 25 Mayıs 1982. *Cumhuriyet*.
- "Moskovanın ağzile konuşan cemiyet". 29 Temmuz 1950. *Cumhuriyet*.
- "Sanıklar, alfabetik sırala sorgulamaya karşı çıktılar". 30 Temmuz 1982. *Cumhuriyet*.
- "Tutanaklardan Barış Derneği davası". 31 Temmuz 1982. *Cumhuriyet*.
- "Evren: Dış güçlerle işbirliği yapanlar anayasaya "hayır" kampanyası açtı". 30 Ağustos 1982. *Cumhuriyet*.
- "Ne batı basını ne de TKP'nin sesi ile ilişkiyiz". 09 Eylül 1982. *Cumhuriyet*.
- "Reha İsvan: Bizim değil, iddia makamının bakışı ideolojik". 15 Eylül 1982. *Cumhuriyet*.
- "Erdal Atabek: Barış Derneği'nin çalışmalarını yabancı bir devlete mal etmek yanlış iddiadır". 9 Ekim 1982. *Cumhuriyet*.
- "İddiaların dayanağı önyargılardır". 13 Ekim 1982. *Cumhuriyet*.
- "Barış Derneği'ne Nobel Adaylığı". 20 Şubat 1984. *Cumhuriyet*.
- "Avrupa Parlamentosunun kararı: Barış Derneği davasına son verilsin". 14 Haziran 1984. *Cumhuriyet*.
- "Barış-2 davası açıldı". 27 Eylül 1984. *Cumhuriyet*.
- "Barış Derneği Üyeleri Kennedy ödülüne aday". 22 Eylül 1985. *Cumhuriyet*.
- "Kongre Üyelerinden Evren'e Mektup". 22 Eylül 1985. *Milliyet*.